

A TÖRTÉNETÍRÁSTÓL A TÖRTÉNELEMALAKÍTÁSIG

SZABAD György: *Aradtól az országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992.*

Budapest, Magvető, 2017, 260 oldal, 3299 Ft

Szabad György (1924–2015) már az első szabadon választott országgyűlés elnöke volt, amikor betoppant hozzá egyik régi tanítványa, Pavlovits Miklós, és interjúra kérte fel. Hónapokon keresztül tartott a beszélgetés, de a kazetták csak később kerültek elő, és lett belőlük kötet. Az interjúalany már nem láthatta, de beszélgető-könyve emlékirodalmunkban előkelő helyet foglal el.

Kellemes mű, mert kellemes érzéseket kelt az olvasóban, olyan, mint az a bizonyos prousti madeleine, amelynek íze elindítja hősét az eltűnt idő nyomába – és nemcsak hősét, hanem olvasóját is. Szubjektív olvasmány szubjektív reflexeket vált ki. Első benyomásom Szabad György első előadása láttán és hallatán az volt, hogy orvos habitusú emberrel állunk szemben. Féltő gondoskodás és a diszkréció határain belül mozgó őszinte érdeklődés jellemezte személyes érintkezéseiben.

Mégis, mintha egy másik világból jött volna a nyomasztó közepszerűség, sunyiság és falmellékiség közegebe. Nem általánosítok, voltak még kitűnő, érdekes tanáraink, de a légkör, mint a köd, ráült a tájra, és sokakon meglátszott, hogy önmagukkal is többé-kevésbé mélyen meghasonlottak.

Mélyen igaza van Ciorannak: önmagunkról a legtöbbet akkor mondunk el, ha másokról beszélünk. Kossuth mindig azonos volt önmagával – írta Szabad György, és ez egyben rá is vonatkoztatható. Olyan magyar zsidó volt, aki a magyar zsidóságot a protestáns felekezetekhez hasonlónak képzelte el, és tehette ezt annál is inkább, mert a magyar is szakrális nyelv lett a héber és a jiddis mellett. Nagy becsben is tartotta Löw Immánuel magyar nyelvű imádságoskönyvét. A történehez tartozik, hogy a 90 éves rabbit is elindították Auschwitz felé, de még

Budapesten elhalálozott, miután sok közbenjárás után leszállították a különvonatról.

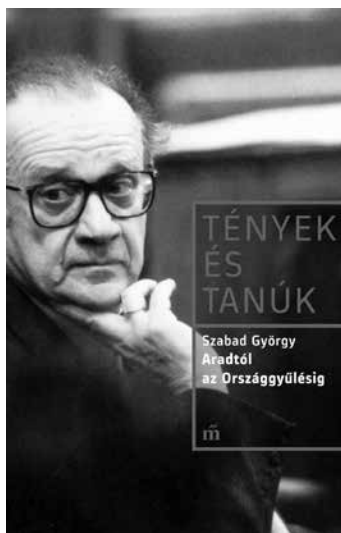
A magyar zsidók magyarsága többszörösen sebezett. Szabad György Aradon született, Romániában, magyarellenes közegben. Apját a vasgárdisták majdnem agyonverték, ezért 1932-ben az anyja kezdeményezésére hazaköltözött a család Magyarországra, ahol 1941-ben az édesapa nem bírván elviselni a zsidótörvények lelki terhét, önkézevel vetett véget életének. A családtörténet szerteágazó magyar és európai történelem, ennek nyomozása és megírása közben távozott körünkől Szabad György.

Előadásain viszont átütött a családi történelem. Ezt akkor sejteni lehetett, most az, ahogyan e könyvben családjáról beszélt, egyértelműnek tűnik. Alighanem apja bőripari vállalkozói küszködéseinek az ismeretében vázolta fel olyan empátiával azt, hogy zsidó házalókból miként lettek közép- és nagyvállalkozók. Amikor arról beszélt, hogy egyes bankok miként próbálták megsegíteni a parasztgazdákat, mások pedig kihasználni, éppen a bankigazgató nagybácsi, Blantz Béla tapasztalataira alapozott, aki mindig megpróbálta felmérni, hogy mi lenne az optimális, hitelező és hitelfeltevő számára egyaránt kockázatmentes

penzkihelyezés, és ezt a terepet ismerő népi íróval és szocdem politikussal meg is beszélte.

Rejtőzködő ember benyomását is keltette Szabad György, a tanár. Nem eresztett meg rendszerellenes megjegyzéseket, mint például Győry János, aki a marxizmust barbarizmusnak nevezte, Lukács Györgyöt pedig rituálisan szidogatta, mondván: nincs füle az irodalomhoz.

Viszont amikor Szabad György a neoabszolutizmus hatalmi technikáit jellemezte, egyértelmű volt az

áthallás. Például akkor is, amikor az 1848-as forradalom kapcsán arra utalt, hogy nem lehet cél a társadalmi helycsere. Azt pedig rögtön tegyük hozzá, hogy a magyar helyzet ebben a vonatkozásban nem volt olyan brutális, mint a romániai, Romániában ugyanis szörnyű vagy még szörnyűbb lumpenelemek kerültek fel, történészeket börtönöztek be, míg nálunk, akit lehetett, inkább használtak az egyébként az adott viszonyok között és a maguk szempontjából okosan történészkedő vagy történész ideológusok. A frontok világosak voltak, de azon belül ment a helyezkedés, mindenki harca mindenki ellen. Szabad György elbeszéléséből kiderül, hogy neki nem igazán voltak ellenségei a hatalmasabbak között.

Talán Mód Aladár – akit Niederhauser Emil rá ritkán jellemző nyersességgel buta parasztnak nevezett – volt az egyetlen, de fogai már megkoptak, és azért (az igazsághoz hozzátartozik) amikor Szabad György nagydoktori értekezésének védésén – amiről még lesz szó – elnökölt, akkor az egyik szemtanú emlékezése szerint szokatlanul keményen rászólt arra a kiváló történészre, aki az 1956 után oly divatos nacionalizmus elleni harc liturgiáját sajátos hangfekvésben kántálta el.

Súly alatt a pálma – mondanánk, de valószínű, hogy sokféle pálma van, hát meg ember! **Szabad György egész habitusából következett, hogy amikor a múlttól beszélt, a jelennek és a jövőnek szólt.** Most a könyvben keserűen tette szóvá, hogy az 1960-es évek elejének történészvitái kapcsán Pach Zsigmond Pál így jellemezte őt: „Szabad György elhajlása látszólag baloldali, lényegét tekintve viszont jobboldali”. Kétségtelen, az imígyen lekáderezett még utólag is okkal érezhette, hogy „ebben az eszes, csavaros megfogalmazásban ott lappangott tönkretétel lehetőségé”. De egyben arról a Pachról is szól, akit éppen értelmiségi mivolta miatt tapostak meg időnként felülről; valójában azt adta tovább, amit mások róla és talán olykor ő maga sajátmagáról gondolhatott, ha az uralkodó zsargonban akarta volna magát körülírni. Azok számára, akik az 1867-es kiegyezésben a kádári rendszer élhetőségét keresték és a legvidámabb barakk képzetével mulatták magukat, Szabad György ünneprontó volt: kossuthiánus nacionalista.

Ezeket a felebarátainkat Szabad szekfűistáknak nevezi. Túl udvarias és nem méltányos Szekfű Gyulával szemben. Hiszen a nagy történetíró – miután kijózanodott a *Három nemzedék* antiszemizmusából – azt is vallotta, hogy evilági tevékenységünk túlvilági megítélése nem marad el, és míg Deák Ferencé a jelen, Kossuthé a jövő. Ez a tétel közelebb áll Szabad György felfogásához, mint az új kiegyezés matadorainak képzetéhez.

A Szekfű-epigonoknak egyébként legfeljebb anynyi köze van a mester történetírásához, hogy egy-egy fogalmát elemelték, mint például felvilágosodott rendiség vagy rendi nacionalizmus fogalmát, de becsületükre legyen mondva, a lopott holmi forrását nem jelölték meg, mert ezeket a fogalmakat úgy kiforgatták értelmükből, hogy kitalálójuk foroghat a sírjában.

Igazában Szabad György legnagyobb ellensége a Történelem volt. Életveszélyben forgott 1944-ben, és hogy miként menekült meg, azt éppen a *Beszélőnek* mondta el, s paradox módon éppen azok a beszélők szidják, akiknek elvi alapon olvasgatnia kellene a nevezett folyóiratot. Aztán jött a kulákká nyilvánítás, az 1953-as pártfigyelmeztetések, majd az 1956 utáni megtorlás, amikor alá kellett volna írnia egy hűségnyilatkozatot.

Ekkor derült ki, hogy mit jelenthet egy-egy jó barát. Pais Dezső azt tanácsolta, hogy láttamozza, mert ez nem jelent azonosulást, és miután Szabad ezt tette, jött a baj, de Ortutay Gyula végül is megmentette a további és ki tudja, mivel végződhető hercehurcától. A megpróbáltatásoknak ezzel nem szakadt vége. Míg egy-egy nagydoktori értekezés védése 3-4 órát tart, az övé két napon keresztül húzódott. Páratlan fejlemény, de a siker egyben a presztízst emelte. Az undorító indulatok tombolása aligha lehetett kellemes, de ma már nevetséges, és alighanem a nevetés az ellenszere az alantas gyűlölködésnek – tegnap, ma, holnap. Szabad György is megeresztett olykor egy-egy gunyoros megjegyzést, például amikor a pszeudo-osztrák, neoaulikus történeti felfogásról beszélt.

Közben dúlt a két szomszédvár, az ELTE BTK és Történettudományi Intézet harca. Mindkét közeget jól bepoloskálták (két lábon járó poloskákkal), mindkettőben folytak a belső klikkharok, mindenki játszotta a maga játszmáját, de az egyetlennek megvolt az az előnye, hogy jobban lehetett érzékelni azt, hogy milyen indulatok feszülnek a társadalomban. Az intézet viszont az ideológiaalakításban járt elől. Ezért talán háttérbe szorult Szabad György emlékezetében a Molnár Erik által generált nemzetvita, amely, bármi vadhajtásai voltak (hacsak az egész nem egy nagy vadhajtás volt), felszabadító erővel hatott mindazokra, akiket a korábbi demagógia kényszerzubonyába bűjtettek. A vitaindító Molnár Erik ugyanis leszámolt Révai Józseffel, s az ő úgynevezett nacionalizmusát tartotta az '56-os „ellenforradalom” egyik kiváltó okának. Amiben egyébként lehet valami, mert Révai – mondhatjuk – rehabilitálta a magyar felvilágosodást, Kölcsey Ferencről is úgy írt, hogy talán Rákosi Mátyásra is hatott, amikor lemondott nemzeti *Himnuszunk* lecseréléséről, és ami talán a legfontosabb volt, hogy az 1848-as forradalmat, valamint a történelemformáló nép kultuszát és a népi írókat bevonta a progresszióba s ezzel a nemzeti kollektív büntudatkomplexust háttérbe szorította.

Egyébként éppen a nehéz időkben születtek a nagy forráskiadványok, igaz, ehhez az is kellett, hogy forrásolvasó papokat levéltári ún. négermunkára fogjanak. Molnár Erik egyébként mindenkivel korrekt volt, embereket is mentett, például Makkai Lászlót attól, hogy háborús bűnösnek kiadják Romániának. Szabad György is csak dicséri emberi attitűdjét. De más is kellett ahhoz, hogy kvázi-szentté avassák, mondjuk, bizonyos ideológiai határok tiszteletben tartása, meg valamiféle tekintélytisztelt, ami jól érzékelhető önvédelmi reflexekkel párosult. Nálunk eddig terjedt

a marxizmus szabadsága, ezt Angliában Perry Anderson és Christopher Hill művei jelzik. Ez a gondolkodó marxizmus kemény kihívás volt a hazai dogmatizmus számára, amely egyre inkább megkopott. A marxizmus mércéje különben sem az volt, hogy ki milyen mélységben ismeri Marx műveit. Itt, Közép-Európa és a Balkán metszéspontjában a marxizmusra születni kellett és berbetelni néhány frázist. Egyébként a legmarxistább művet a polihistor Makkai László – többek között református teológus – írta, mint mondta, már az uborkaszüret végén.

Szabad György olvasott Marxot, érdekelte a szociológia, de következetesen kerülte azokat a fogalmi spekulációkat, amelyek támadási felületet nyújthattak volna. Az empiriát művelte, ami egyben teória is volt. Antiteória. Volt olyan oktató, aki meg is mondta az egyetemen a hallgatóinak, hogy Szabad György nem marxista, hanem polgári történész.

A *Forradalom és kiegyezés válaszüjtán 1860–61* című könyvét, amelyet a beszélgetések során úgy jellemzett, „mint egy forradalomba át nem ment forradalmi válság anatómiáját”, nem a marxizmus hiányával vádolták, hanem nacionalizmussal. 1956 után ez lett a főveszély. Megbélyegző címke, ami azért megemelte a megbélyegzett tekintélyét, a megbélyegző pedig így próbálta magát szalonképessé tenni a fent lévők előtt. Nagyon kismagyar komédia. Szabad könyve „alkalmas a dzsentri idealizálására” – mondta az, akinek a korábbi mellőztetését éppen maga Szabad, a megbélyegzett is szóvá tette. A magyar hegemoniát akarja feltámasztani – mondta egy másik opponens, meghozza az, akinek a doktori védésén csak egyetlen akadémiai könyvtáros jelent meg, ő is csak azért, hogy megnézzze, ki jön még el.

Most nevetünk ezen, de akkor mindezt beárnyékolta a nyílt diktatúra közelmúltja. Egyébként a bírálók becsületére legyen mondva, azt nem tették szóvá, hogy a könyv utolsó mondata az 1956-os forradalom egyértelmű apológiája. Persze ha valaki szóvá teszi, felmerülhet a vád, hogy egyetért vele, mert azt hallja ki a szövegből. Ez az utolsó mondat a következő: *Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni*. Lucanustól származik, Jókai idézte is *A kőszívű ember fiaiban*, ami pedig kötelező olvasmány volt. A Molnár–Révai vita pedig csordogált tovább. A Pártnak is méríckélnie kellett, hogy mi legyen a nacionalizmussal, mert keleti és északi szomszédainknál már áthatotta a gyakorlatot és az elméletet is. Emellett köztudott, amit H. W. Seton-Watson is megírt, hogy nemzeti nihilista banda nem maradhat sokáig hatalmon.

1974-ben, a vácrátóti vitában Szabad György is felszólalt, kifejtve azt, hogy ki kellene szabadulni a vagyvagy, azaz a Molnár vagy Révai „csapdából”, és „a múlt értékei közül nekünk a demokrata-patrióta örökséget kell magunkénak éreznünk. Nemzeti törekvéseinket nem szabad elutasítanunk. Mert egy ország, amelynek nemzeti kérdése megoldatlan, azzal a veszéllyel nézhet szembe, hogy a nemzet és az ifjúság dacreakcióba megy át. De a nemzetet semmiképpen nem szabad leválasztani a demokratizmusról, mert örökségünkben igazi

jelentősége e kettőnek együtt van.” Éppen ez lett volna a baj, mert ha megindul egy ilyen folyamat, az beláthatatlan megrázkódtatásokkal járhatott volna. Amikor pedig megindult, környezetünk is megváltozott, miközben azt a magyarországi fejlemények is változtatták.

Ezt a kölcsönhatást ismerte fel Szabad György, amikor 1987-ben, majd 1988-ban a legkülönbözőbb helyeken megindult a tanakodás: hogyan tovább? Szabad György válasza: a kossuthi úton. Hiszen immár „feladatunk nem a mozgalom feltartóztatása, hanem a történelmi erők kanalizálása”, és pedig oly módon, hogy a hazai demokratikus átalakulás „váltson ki, pozitív értelemben, láncreakciót, és a szomszéd népeket is segítse saját diktatúráik felszámolásához”. Megtörtént. Viszont kétségtelen, Szabad György is okkal vetett számot a megtorlás lehetőségével, és ennek elhárításában nemcsak a szerencse segített, hanem az elszántság és a felkészültség is.

Szabad György a reformkori hagyományoknak is megfelelően a teljes nyilvánosság híveként lépett fel, és mivel tudta, hogy nem lehet megfordulni, célként a parlamentáris demokráciát tűzte ki, a mozgalmi szervezkedéssel szemben az MDF párttá alakulását szorgalmazta, az Ellenzéki Kerekasztal megbeszéléseire pedig az ő javaslata nyomán jelölték Antall Józsefet. És ez – mint tudjuk – szintén sorsfordító fejleménynek bizonyult. Tanulságos arról olvasni, hogy tárgyalópartnereit miként próbálta történelmi analógiákkal a békés megegyezés medrében tartani. Nemcsak történelemismerete segítette, hanem ami ennek része: forráskritikai felkészültsége, a történelmi szövegek szakszerű értése, aminek birtokában élen járt a szabatos szövegezésben.

Majd abban, hogy sikerüljön kiépíteni egy jobb-közép pártot, középre vonva a kereszténydemokraták és a kisgazdák történelmi pártját. Ennek már a külső szemlélő is tanúja lehetett. Aztán annak is, amit Szabad György ilyen keserű kifakadással adott beszélgetőpartnerére tudtára: „Hihetetlen, micsoda dolgokkal kellett szembenéznünk.” Úgy tűnik, akkor nevetett utoljára önfeledten, amikor országgyűlési elnöknek javasolták, és ezt a tisztséget némi rábeszélés után a kényszerhelyzetben el is fogadta.

Az olvasót az érdekli, ami a kulisszák mögött történt. Szabad György e téren nem sok meglepetéssel szolgált, azt mesélte el, amit már a televízió képernyőjén is láthattunk és a rádióban hallhattunk. Viszont most mellékzörejek nélkül olvashatunk, s közben csodálhatjuk diplomáciai érzékét. Például azt, amikor egyik francia politikus megfelelően feltöltött előítéletekkel aggodalmait fejezte ki a magyar demokrácia állását illetően.

A válasz nem gyözködés, hanem helyzetlemzés: „Közel negyvenöt év diktatúra után hazánkban nagyon kevés az igazi demokrata. Van nálunk egy-két teremnyi belőlük... Azt tartom a legfontosabbnak: legyen egy olyan erő, amely a parlamenti demokráciát mint vonzó politikai szisztémát képes megismertetni és elfogadtatni azokkal, akiknek eddigi életükben ezt nem

volt módjuk megismerni, és képes demokratává nevelni őket.” Majd miután felhívta a figyelmet arra a tudatrombolásra, amelyet a négyéves náci megszállás Franciaországra hozott, a vendég nem tagadta, más-képpen látja már a helyzetet.

Tudjuk, minden jó vallomásban feltárul és mégis rejtve marad az ember titka. Szabad György nyílt, de egyben rejtőzködő ember is volt. Ezt jelzi stílusa. A körmondat. Zolnai Béla szerint a hosszú mondat a haladáshitet fejezi ki.

Szabadnál nemcsak azt, ő valamiféle páncélként alakította ki mondatfüzéreit, hogy ne lehessen belepiszkálni, ezzel egyrészt elrontva a kiadói szerkesztők kedvenc szórakozását, másrészt a besúgókat is némi agytornára kényszerítette és el is bizonytalaníthatta, mert nehezen lehetett reprodukálni. A titok nyilvános: az elkötelezettsége, a magyarsága. Otthonról hozta, a család légköréből, és a családtagok példamutatása is kötelezte.

Emellett olvasmányai. Annak élménye, ahogy Sebők Zsigmond hőisével, Dörmögő Dömötörrel bejáratja Magyarországot. S nemcsak a mókás kalandok szórakoztattak, hanem akad megszívlelendő mozzanat is, amelyre egyébként éppen Szabad György egyik barátja, Vázsonyi Vilmos emlékeztetett engem, ez az, amikor a máramarosi medvék figyelmeztetik egymást:

vigyázzunk, nehogy észrevegyék, hogy medvék vagyunk. Azalatt a bizonyos 45 év alatt ezt tanácsos volt nem elfelejteni. Kevésbé szívderítő korai olvasmánya volt Ortega y Gasset ismert műve, *A tömegek lázadása*, amelyet egészében franciára csak a minap fordítottak le, míg Magyarországon már 1938-ban megjelent a fordítás [*A tömegek lázadása*, fordította: Puskás Lajos, Hindy András kiadása, Budapest, 1938 – a Szerk.], és máig is klasszikus érvennyel figyelmeztet arra, hogy a tömegek követelőznek, mert tömegek, és mert azok, manipulálhatók. Ezért intett mindig Szabad tanár úr az egyéni felelősségre. Szabad György vallomásaiban feltárul az, hogy miként lehet eljutni a történetírástól a történelemcsinálásig. Kivételes pálya, mert a történész általában megmarad frusztrált politikusnak, miként az irodalmár frusztrált írónak – tisztelet a kivételnek. Szabad György kivétel.

Interjúkötete a történész számára – olykor szenyves – családi krónika, a politológus pedig megtanulhatja belőle, mire jó a történelem. Ma idealizáljuk vagy démonizáljuk a két világháború közötti világot, ott keresünk jó hagyományokat, ahol nincsenek, és amelyek vannak, azokat jobb esetben nem méltányoljuk, rosszabbikban pedig gyalázzuk, meghamisítjuk, mint erre van is példa: történelmünk. Ez csinál minket: írókat és olvasókat egyaránt.

MISKOLCZY AMBRUS